

FRANCESC TORRES FAUS*

GEOGRAFIA POLÍTICA I MUNICIPI: ELS TERMES GENERALS COM A FORMA D'ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI VALENCIÀ

RESUMEN

Los términos generales eran los términos municipales donde ejercía la jurisdicción suprema el justicia de una ciudad, villa o baronía, dentro de los cuales podían haber otros términos más pequeños donde los justicias de los lugares ejercían la jurisdicción alfonsina o baja. Ello implica que los términos generales no sólo fueron una división territorial local, sino que se convirtieron en la unidad territorial básica del País Valenciano durante la época foral, ya que equivalían a las vogueuerías catalanas o las sobrejunterías aragonesas; posteriormente en el siglo XVIII todavía conservaron buena parte de su importancia hasta que desaparecieron en el siglo XIX.

ABSTRACT

The generals townships were the townships where exercise the supreme jurisdiction the judge of the city, borough or barony, inside of which can have other townships more little where the judge exercises the alfonsina jurisdiction or inferior. It imply that the generals townships dont only were a territorial local division, but it be converted in the basic division of Valencian Country during foral period, therefore they were equivalent to the "veguerías" of Catalonia or the "sobrejunterías" of Aragon; later in the XVIII century still they maintained a good part of their importance since they dispareid in XIX century.

El tema del qual tractarem en aquest article és el dels termes generals valencians durant l'antic règim. Per terme general hem d'entendre el terme municipal on exercia la jurisdicció suprema el justícia d'una ciutat, vila o baronia, dins del qual podien haver altres termes més petits on el justícia de la universitat o del lloc només exercia la jurisdicció alfonsina o baixa. Això explica que els termes generals no sols foren una divisió territorial local, sinó que esdevingueren la unitat territorial bàsica del País Valencià durant l'època foral; posteriorment, en el segle XVIII, encara conservaren bona part de la seua importància. En efecte, l'extensió dels termes generals fa que siguin equiparables a les vegueries catalanes i les sobrejunteries aragoneses. Això explica el fet que els termes generals conformaren la xarxa de l'administració de justícia del regne durant l'època foral

* Doctor en Geografia. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

i que foren la base dels quarters de la Generalitat Valenciana, la divisió territorial fiscal per al cobrament de les generalitats.

ELS MUNICIPIS VALENCIANS

L'evolució del mapa municipal valencià no es pot entendre sense conèixer l'evolució del règim municipal. La conquesta del regne de València per Jaume I va coincidir, cronològicament, amb la consolidació definitiva del municipi a la Corona d'Aragó. El règim municipal valencià es va conformar a partir de l'estatut dels jurats del 13 de setembre de 1245. A partir d'aleshores el municipi clàssic valencià es va estructurar en base a les figures ben conegudes del justícia, els jurats, el mustassaf, el consell particular i el consell general. Aquest era el municipi dels cristians. Cal tenir en compte, però, que a l'època medieval la jurisdicció tenia un caire personal, no pas territorial. És el que es coneix com el *principi de la personalitat de les lleis*. Com que al regne de València convivien tres grups de població diferents: cristians, musulmans i jueus, cadascun d'ells es regia segons la seua pròpia legislació. Açò també tenia repercussions jurídiques i territorials des del punt de vista municipal, ja que cada comunitat local tenia les seues pròpies institucions segons l'origen dels seus habitants. La introducció del municipi castellà a partir de 1707 va tenir poques repercussions pel que fa a les divisions territorials locals. Moltes més tingueren les noves lleis municipals del segle XIX, que unificaren el règim municipal a tot l'estat i consolidaren definitivament el mapa municipal valencià de l'antic règim.

Pel que fa a la política municipal valenciana, pensem que cal destacar dos fets importants que afectaren al mapa municipal valencià: la implantació de la jurisdicció alfonsina en 1329 i la nova legislació liberal del segle XIX. La implantació de la jurisdicció alfonsina és la que explica que al regne de València trobem dos tipus o categories de municipis: les ciutats i les viles, on el seu justícia exercia la jurisdicció suprema; les universitats, anomenades *llocs de per si* abans del segle XVI, i els llocs de senyoria, on el seu justícia exercia la baixa jurisdicció. Per desota d'aquestes dues categories de municipis trobem carrers, ravals, alqueries, llogarets, heretats o masades, el comú denominador dels quals és que eren nuclis de població sense cap tipus de jurisdicció ni autonomia municipal, és a dir sense personalitat jurídica, encara que en ells puguem trobar algun tipus d'autoritat delegada, sovint un lloctinent de justícia. Per contra, les noves lleis liberals del segle XIX varen consolidar el mapa municipal de l'antic règim, fent que desaparegueren els darrers termes generals valencians.

Tot açò explica que, pel que fa a les divisions territorials municipals valencianes durant l'antic règim, haja que destacar tres fets: la importància que assoliren els termes generals, la gran difusió de les jurisdiccions territorials inferiors i la imprecisió o inexistència en nombrosos casos de termes municipals. Aquest tres fets els estudiarem més detalladament tot seguit.

Cal tenir en compte que durant l'antic règim podien donar-se unes circumstàncies diferents a les actuals i que de vegades són difícils de comprendre per a nosaltres. Per exemple, l'existència de diferents categories de municipis, que era normal en l'antic règim, també és un tema que està recollit en la legislació contemporània, com és el cas de les entitats locals menors, si be al País Valencià en trobem només dos o tres. Més complicat és el tema dels municipis que no tenien un terme municipal clarament demarcat. En efecte, segons la Llei 7/1985, de 2 d'abril, Reguladora de les Bases del Règim Local, el municipi és una entitat local que es compona de tres elements bàsics: la població, el territori i l'or-

ganització. En l'antic règim pot ocórrer, però, que manque algun d'aquests tres elements, sovint el terme municipal, però també la població. D'aquesta manera podem trobar municipis sense població o sense terme municipal, cosa impensable en els nostres dies.

ELS TERMES GENERALS

Com hem dit, un dels trets característics del municipi valencià medieval és la possessió d'un extens terme. Els nous municipis del segle XIII varen perdre part de l'ampla autonomia dels municipis de frontera, com Daroca o Teruel, però en varen heretar algunes característiques, entre elles el fet de gaudir d'extensos termes. Els termes generals són un tema que sempre ha cridat molt l'atenció dels historiadors i geògrafs valencians. Per terme general cal entendre, com hem dit, el terme municipal on exercia la jurisdicció suprema el justícia d'una ciutat, vila o baronia. Per tant el terme general és, al mateix temps, una divisió territorial jurisdiccional i municipal. Per contra, les universitats i els llocs, encara que solien tindre el seu propi territori (la documentació sempre parla de territori i no de terme), aquest havia de restar inclòs obligatòriament dins d'un terme general, ja que el seu justícia només exercia la jurisdicció baixa o alfonsina.

El precedent dels termes generals és doble. Per una part tenim les divisions territorials musulmanes: el territori de les ciutats musulmanes i el territori dels castells o *husun*; per altra part el model d'organització municipal cristià d'aleshores, fonamentat en municipis que gaudien d'extensos termes municipals. Els cristians respectaren en bona part l'anterior divisió territorial musulmana perquè s'adaptava perfectament al seu concepte de municipi.

D'acord amb el que hem dit, la formació dels termes generals medievals valencians pot tenir un doble origen: en primer lloc pot donar-se el cas que els cristians respectaren els antics districtes territorials musulmans, bé el territori de les madines o ciutats musulmanes, bé el territori dels castells o *husun*, cosa que és més probable; en segon lloc pot donar-se el cas que els cristians no les respectaren, sinó que el terme fora una creació *ex novo* dels nous governants cristians, mitjançant el qual dotaren les viles conquerides d'un extens terme general que poc tenia que veure amb l'antic districte musulmà.

Pel que fa a la primera possibilitat, cal tenir en compte un fet que crida l'atenció dels historiadors en estudiar la geografia històrica valenciana del segle XIII: la divisió del país en districtes rurals bastant homogènia en quant a la seua extensió i l'estructura interna del poblament, que les font llatines nomenen *castra* i les cristianes castells. En segon lloc cal tenir en compte també la política seguida per Jaume I respecte al regne de València. En efecte, els pobladors cristians, relativament pocs, a desgrat de tots els esforços del rei, preferiren apinyar-se a les bullicioses ciutats portuàries o en viles estratègiques de la ruralia musulmana. La colonització del nou regne comprenia tot un complex de problemes complementaris, entre els quals es trobaven la defensa, l'administració, la reorganització urbana i eclesiàstica, els tribunals civils i les institucions comercials. Com ha assenyalat Burns (1987: p. 280), un principi normatiu d'aquesta reconstrucció era el màxim de benefici amb el mínim de desarticulació. Es per això que Jaume I va acceptar, o s'hi va adaptar, les divisions administratives vigents, tot seguint una política de pacificació i de continuïtat en permetre una semiautonomia a les comunitats musulmanes conquerides. Es aquesta continuïtat del poblament i de les divisions territorials musulmanes la que explica, en bona part, les actuals divisions territorials valencianes.

Segons Burns, el regne de València comptava amb dues dotzenes de districtes bàsics de poblament, cadascun amb les seues entitats interiors més reduïdes. Aquests districtes

bàsics, que de vegades podien coincidir amb una comarca geogràfica, sembla que són els territoris de les principals ciutats i viles musulmanes i són un dels precedents dels posteriors termes generals cristians. Els altres precedents són, com hem dit, els territoris dels castells o *husun*. Segons P. Guichard en el segle XIII, en el moment de la conquesta, els districtes castrals del regne de València eren entre cent cinquanta i dos-cents. El fet que els conqueridors no destruïren tot l'entramat musulmà del regne, explica la pervivència d'algunes divisions territorials islàmiques fins als nostres dies, com veurem més endavant.

Són nombrosos els testimonis que al·ludeixen al passat geohistòric dels musulmans. Blasco d'Alagón va manar, el mes de febrer de 1233, que hom designara exactament els límits del terme general del castell de Morella, acabat de conquerir, tasca que feren quatre moros morellans. En 1268 dos jutges delegats del rei, veïns de Xàtiva, delimitaren el terme general de Cocentaina (BURNS, 1987: p. 300). En 1274 Enrique Enríquez, *Adelantado* del regne de Múrcia per part d'Alfonso X, va demarcar el terme general d'Ayora acompanyat per uns quants mudèjars del raval d'Elx, que abans vivien a la Vall d'Ayora¹.

Però, si bé en alguns casos els cristians respectaren els antics districtes musulmans, en altres l'arribada dels pobladors cristians va desbaratar les divisions territorials musulmanes, destruint també l'entramat social, econòmic i administratiu dels mudèjars. La introducció de nous cultius, la creació de nous mercats, les donacions reials a determinats nobles o vassalls, les noves xarxes de camins i de séquies, la fragmentació de propietats urbanes i rústiques, les migracions internes, etc. afectaren directament i indirectament les unitats territorials musulmanes². Però no sols l'arribada de pobladors cristians va trastocar el sistema d'ordenació del territori musulmà, sinó que els nous monarques, atenent a circumstàncies concretes en cada lloc, modificaren les demarcacions territorials musulmanes i en crearen d'altres noves. Ens manquen, però, estudis monogràfics sobre aquest tema, que distingesquen clarament entre els districtes musulmans anteriors a la conquesta i els nous termes generals.

Aquesta primera divisió territorial del regne en termes generals va patir, posteriorment, nombroses modificacions. Les donacions reials a favor de determinades viles o nobles, o les segregacions municipals, en foren la causa. Un exemple el trobem en el cas del primitiu terme general d'Alzira, que en principi agombolava els castells de Cullera, Corbera, Sumacàrter i la Valldigna. Posteriorment els dos primers se segregaren conformant dues viles amb el seu propi terme general, mentre que el castell de Sumacàrter i la Valldigna s'agregaren al terme general de Xàtiva. A principis del segle XIV, a Sueca, encara es conservava la memòria històrica d'aquesta primera divisió territorial:

¹ BURNS (1987: p. 294) recull els testimonis de diversos documents referents a Borriana (1235), que havia de "tenir els seus termes segons era acostumat en temps de sarraïns", i als castells de Culla, les Coves de Vinromà i Cervera, Montornés (1242), Ontinyent (1250), Chulilla (1274) i la Vall d'Uixó.

² BURNS en cita diversos exemples (1987: p. 284-286). El castell de Benicadell, que agombolava dues subdivisions formades pels castells de Carbonera i Rugat, aviat va passar a dependre de Xàtiva. El castell de Castelló de Borriana abastava un territori que s'estenia pels actuals termes de Castelló de la Plana i Almàsora. A conseqüència de les revoltes de 1247, la població es va traslladar al pla, perdent totes les seues antigues funcions. Nosaltres creiem, però, que Castelló de Borriana formava part d'un districte superior, el de Borriana. El tercer cas és el de Gandia, que formava part del castell de Bairén. El seu districte comprenia tres pobles i trenta-cinc alqueries. Gandia va rebre l'afluència de 70 pobladors cristians i de seguida es transformà en el pol d'aquest districte, desplaçant al castell de Bairén.

³ Arxiu Municipal de València, sig. vv-5, Procés de Çueca, M.CCC.LXXXI, fol. 8. Citat per Agustí Rubio (1988: p. 34). Fins i tot en el segle XVIII, com hem vist, la vila d'Alzira va reclamar el dret que tenia als empius del terme de Sueca, ja que en el segle XIII havia format part del seu terme general.

"Item diu, ut supra, que après que l'alt senyor rey En Jacme, de santa memòria, la hagué presa e ocupada de sarrahins la dita vila, que ha cent quaranta-dos anys poch més o menys, e après los restrenyiment e moderació dels térmens de la vila d'Algezira, a la qual per un primera concessió a paria ésser feta gran e larga concessió de térmens, fo la dita vila de Cullera atermenada e a aquella donats e designats per si térmens e territori fora de tot altre terme".

Un altre cas és el del terme general del castell de Buñol, que en un principi incloïa també l'alqueria de Torís (GUINOT, 1993: p. 305-306). Posteriorment Torís se'n va segregar i els altres cinc pobles (Buñol, Yátova, Macastre, Alborache i Siete Aguas) conformaren el terme general del comtat de Buñol, que va perdurar fins al segle XIX. Quelcom semblant va ocórrer en el terme general del castell de Chiva, que en un principi incloïa també Gestalgar (GUINOT, 1993: p. 448). Posteriorment Gestalgar es va segregar i els altres dos pobles, Chiva i Godelleta, continuaren formant un sol terme general fins a 1841.

Els termes generals perden poc a poc el seu significat originari. Les segregacions municipals i les alienacions de la jurisdicció suprema anaren esquarterant-los poc a poc. Sembla que des de finals del segle XVII i, sobretot, durant el segle XVIII hi ha un intent de reivindicar els termes generals antics. L'abundància de nombrosos plets i amollonaments de termes generals així ens ho fa pensar. Però no totes les ciutats i viles aconseguiren recuperar els seus drets sobre el terme general: Alacant ho va aconseguir, Oriola es va quedar a mig camí, mentre que Xàtiva només va arribar a plantejar el tema. Malgrat tot, a principis del segle XIX encara se'n conservaven alguns, sobretot els termes generals de les baronies.

TERMES GENERALS I TERMES PARTICULARS

Com hem vist, dins del terme general podem trobar un nucli urbà de certa importància, cap del municipi, i un estol de petits nuclis de població que, si bé poden tenir algunes institucions de govern pròpies, manquen d'una autonomia municipal plena. És el que Valdeavellano anomena municipis urbans i municipis rurals. A partir de les Corts de 1329, en la majoria d'aquests municipis rurals s'exerciria l'anomenada jurisdicció alfonsina.

Dins dels termes generals, però, una altra subdivisió separa el que s'anomena terme general del terme particular. Segons un memorial redactat per Joaquim Ortí i Figueroles en 1740 per a la ciutat de València, la diferència entre el terme general i el particular radica, pel que feia a la ciutat de València, en que en el terme general la ciutat sols exercia la jurisdicció suprema, mentre que en la Particular Contribució, a més d'exercir la jurisdicció, cobrava tot tipus de contribucions, a l'igual que ho feien els habitants de la ciutat:

"El término particular no es propiamente término, ni entrava en cuenta de tal en las antiguas leyes de este reyno. Era este término un arrabal de València, de manera que los que en el vivian contribuian en las sissas y arbitrios, y por esso no se llamava término sinó contribución. Pues quando el rey don Jayme el segundo concedió algunos privilegios a los vecinos de València y su contribución particular, dixo que estos privilegios eran para aquellos *qui sunt vel erunt contributionis et collecte civitatis eiusdem*".

¹ JOAQUÍN ORTÍ FIGUEROLAS. Derecho de la justicia real ordinaria de la ciudad de València para ejercer jurisdicción suprema privativamente en todo su término, menos en lugares de baronía, y civil en los de realengo, 1740, p. 6. Ajuntament de València, Biblioteca Serrano Morales, F-3/29-93.

L'origen d'aquesta distinció entre terme general i particular el trobem en el mateix segle XIII, però només en tenim notícies en les ciutats de València i Xàtiva i les viles d'Alzira i Jérica. En el cas de Xàtiva un document de 1250 descriu clarament el seu terme general i particular, per tant cal pensar que era una subdivisió musulmana: el terme particular era el territori que depenia directament del castell de Xàtiva; mentre que el terme general el conformaven els territoris dels castells o *husun* que depenien de la ciutat i que al seu torn conformaven subdivisions territorials menors, cadascuna de les quals agombolava nombrosos llocs poblats per musulmans. Creiem que aquesta distinció es podria fer en els termes generals de totes les ciutats i viles valencianes. Un memorial de Xàtiva molt més posterior, del segle XVIII, també ens dóna una definició semblant del terme general i particular:

“Esta ciudad tenia General y Particular Contribución. En ella havia comprendidos 57 lugares. Los de la general eran los que contribuian a la ciudad en todos los cargos reales y vecinales, como los moradores de la ciudad; y los de la particular eran los pueblos que sólo contribuian en parte, pero la vulgaridad de hablar ha confundido de forma que oy es particular la que contribuie en todo como los moradores de la ciudad, y la general se entiende los lugares que sólo contribuian en parte”.

Una altre exemple, el trobem en la sentència arbitral de 10 de maig de 1382 entre Sueca i València, segons la qual l'exercici de la jurisdicció suprema corresponia al justícia de València i, pel que feia a les contribucions veïnals, es dictaminava l'obligació de Sueca i les seues alqueries de participar en les despeses que, en concepte de defensa, ponts, camins i d'altres similars, fes la vila de Cullera (RUBIO, 1988: p. 44). Per tant els pobles inclosos en el terme general sols estaven obligats a contribuir en les col·lectes de murs i valls. El mateix va ocórrer quan Pere el Cerimoniós va suprimir la independència jurisdiccional de Morvedre i Cullera. En el cas de Morvedre va restar ben clar que la jurisdicció suprema depenia del justícia de la ciutat de València, i que els seus veïns haurien de contribuir en les col·lectes de murs i valls de la ciutat.

El terme general implicava, però, altres qüestions. En primer lloc tots els nuclis de població compresos dins del terme general tenien dret als aprofitaments comunals, com les pastures i els boscos i les garrigues. Les ordenances i establiments aprovats per la vila afectaven tots els habitants del terme general. Cas que un nucli de població del terme general redactara ordenances pròpies, aquestes no deuriem de contradir les de la vila.

A més a més, de vegades hom subdividia el terme particular en quarters, per tal de facilitar-ne l'administració. En un principi la Particular Contribució de la ciutat de València es subdividia en dos quarters partits pel riu Guadalaviar, però en el segle XVI apareix ja dividida en quatre. El terme particular de la ciutat de Xàtiva també el trobem dividit en quatre quarters en el segle XVI. El terme particular, a l'igual que el terme general, era una divisió territorial variable, a la que podien agregar-se els llocs del terme general que ho desitjaren, si estimaven que d'aquesta manera la fiscalitat seria més favorable als seus veïns, o bé perquè volien gaudir dels mateixos drets que els veïns de la ciutat.

Com hem dit des de finals del segle XVII hi ha un intent de recuperació dels antics termes generals. Un exemple el trobem en la ciutat d'Oriola, la qual en 1700 va recórrer la sol·licitud per a obtenir la jurisdicció suprema i el títol de baró realitzada per Lluís

⁵ Arxiu Municipal de Xàtiva. Origen de los derechos de la peita y sissas que cobravan los comunes de el reyno de Valencia para su dotación, alimentos, gastos de justicia y pago de los censos que con facultades reales tomaron y se cargaron los comunes para presisas urgencias de los moradores, y los de su gobierno, 1788. Sense catalogar.

Togores Valenzuela, senyor de Xacarella. Aquest havia estat Subrogat del Lloctinent de Portantveus de General Governador dellà Xixona des de 1690 fins 1700. El 2 de juliol de 1700 l'advocat del Reial Patrimoni presentava un informe sobre el tema, tot dient que

“...es muy importante a la ciudad de Orihuela, para la conservación de sus rentas y sisas, el tener la jurisdicción suprema en el término y lugares de su contribución, pues sin ella no pueden perseguir a los defraudadores ni contenerles con tenor suficiente, para que no perturben a la ciudad la exacción de sus sisas y rentas sin dolosas maquinaciones, y assí por estos y otros inconvenientes siempre assido muy reparable la concesión de la jurisdicción suprema en los lugares vezinos y de la contribución de las ciudades metropolitanas o cabezas de partido, pues en la de Valencia solo se halla con esta prerrogativa el varón de Manises, y se estima por especialísima; en la de Xátiva no ay ningún señor de la jurisdicción alfonsina que tenga unida la suprema, y si alguno lo ha pretendido se le ha denegado... aunque en sus alquerias tienen muchos vezinos, por derecho libre, el uso de los amprios necesarios, según Fueros, el ser sus dueños poderosos infunde miedo en los pobres, y las respetan con más fuerte privación que si fueran legítimos vedados. Con los quales y las deesas que tiene en los campos de esta ciudad D. Juan Roca, D. Alonso Rocamora, D. Fortuno Maza, Joseph Pisana, D. Giner Jofre y Jayme Gallego, se ocupan más de dos leguas de estos campos, quedando los de esta ciudad tan limitados que apenas quedan señas de lo que fueron, reduciéndose esta guerta a dos leguas de longitud, y poco más de media de latitud... El tercero, y no menor, es el aliento que ha de dar, concedida esta merced, para que otros particulares aspiren a semejante gracia, en cuio caso experimentaria esta ciudad los últimos detrimentos y finales ruinas. Porque fabricándose lugares con la jurisdicción alfonsina, padece esta ciudad superior quiebra en sus rentas, porqué vendiéndose carnes (donde estan puestas las principales assissas), no sólo los pobladores de los lugares la compran, si que la proximidad convida a que nuestros vecinos ussen de la ocasión, experiencia que llora el patrimonio de esta ciudad con la cercania de Redoban, Rafal, Benijúsar y Molins, cuyas regalías se aumentan al compás con que disminuien los impuestos de que forma esta ciudad sus rentas”⁶.

Evidentment algunes afirmacions són una mica exagerades, però reflecteixen bastant be la realitat del problema. S'adonem con l'advocat del Reial Patrimoni planteja tres temes clau. En primer lloc el tema de l'exercici de la jurisdicció ordinària, l'única manera de mantenir l'ordre públic i assegurar-se el cobrament de les rendes i cises. En segon lloc el tema de les pastures, ja que la majoria dels senyors de llocs procuraven obtenir el privilegi de devesa, motiu pel qual en el territori dels llocs no podien entrar ramats forasters. En tercer lloc hi havia el problema de l'hisenda municipal, afectada greument per la competència de les regalies dels altres llocs.

LA PARTICIÓ DELS TERMES GENERALS I ALGUNES DE LES SEUES CONSEQÜÈNCIES SOBRE L'ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI

Si be en l'origen del mapa municipal del País Valencià trobem els termes generals, la seua configuració actual s'ha fet a poc a poc mitjançant els tres processos clàssics de les

⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Secretaria de València, 858/4.

segregacions, agregacions i delimitacions municipals. Els dos primers suposen una modificació del mapa municipal; la delimitació o amollonament, en canvi, no suposa cap modificació, ja que només consisteix en la fixació precisa dels límits entre dos municipis, els quals havien estat qüestionats per una de les parts.

Ja hem dit que els termes generals perderen llur significat amb el pas del temps, esquarterats per les segregacions municipals i les concessions i vendes de la jurisdicció suprema. Malgrat tot, se'n conservaren bastants fins a les darreries de l'antic règim, sobretot els termes generals de baronies. Això va permetre la fossilització d'una ordenació del territori pròpia del segle XIII, amb municipis sense terme municipal, tal com ocorria amb les alqueries musulmanes, que no tenien un territori definit. Com a molt tenien demarcat el delmari de la parròquia o un territori fiscal. Alguns casos, com el vescomtat de Chelva, el marquesat d'Albaida o les baronies de Chiva i Llutxent, perduraren fins al mateix segle XIX.

En efecte, els procés d'atermenament de les poblacions que conformaven un terme general fou molt pausat, ja que trobem exemples des del segle XIII fins al XIX. Açò va plantejar alguns problemes en determinats moments, com els que afectaren a les comunitats de regants, les mancomunitats de pastures, la fiscalitat, etc. Alguns d'aquests problemes fins i tot tenen implicacions metodològiques en els actuals treballs d'investigació històrica i geogràfica.

a) *Els termes generals i la fiscalitat*

Des del mateix segle XIII ens adonem que els primers repartiments de les contribucions reials es feien d'acord amb els termes generals (BURNS, 1981: p. 122-129). Posteriorment, a partir de finals del segle XIV, els termes generals serien la base dels quarters, les divisions territorials fiscals de la Generalitat Valenciana. En el segle XVIII el repartiment de la contribució de l'equivalent s'enviava per la Intendència a cada municipi. Però en el cas que el municipi tinguera pocs habitants, hom l'agregava, a efectes fiscals, a un altre municipi, i el repartiment es feia conjuntament. Es el que ocorria amb el lloc de senyoria de Beniparrell, que l'Intendent va agregar a Albal per al cobrament de l'equivalent a causa del seu curt veïnat, el que va provocar algun conflicte entre els dos llocs, ja que l'alcalde ordinari d'Albal pretenia exercir la jurisdicció en Beniparrell⁷.

En altres casos el repartiment s'enviava conjuntament per a tot un terme general i els diversos pobles que en formaven part el repartien d'una manera més o menys consuetudinària⁸. Açò va provocar més d'un conflicte, el qual fou el precedent d'algunes demarcacions territorials i, fins i tot, de segregacions municipals. Es el que va ocórrer en el ducat de Gandia en 1740 i en el marquesat de Guadalest en 1750 (TORRES, 1994). Per evitar els

⁷ Arxiu del Regne de València. Processos d'Intendència, 7.

⁸ El 10 d'agost de 1740 Miquel Joan Mora, síndic de Guadalest, informava l'Intendent que: "En lo antiguo las ordenes de esta Intendencia para la cobranza del equivalente se imbiaban solamente a dicha villa Castillo de Guadalest, de donde emanavan en providencias conducentes para los demás lugares referidos (de la Vall de Guadalest). Después ya se han enviado separadamente dichas ordenes a cada uno de los expresados lugares, pero por quanto estos no tienen término por estar situados dentro de la referida villa de Guadalest, que es la caveza del estado, los referidos dichos lugares cobran el equivalente a sus respectivos vezinos, assí por los consumos como por las tierras que cada uno de ellos posee, bien que se ha tomado un medio término para guardar igualdad y proporción de que cada un vezino de dichos lugares pague en el lugar de su vezindario por las tierras que tiene en todo el término general, si antes no pagavan a alguno de dichos lugares, pues en este caso aunque el dueño mude de vezindario o las tierras de mano, pagan estas al lugar del dicho marquesado que antes pagavan, empero por lo que mira a los terrathenientes siempre han pagado estos a Guadalest". Arxiu del Regne de València. Intendència. Processos, 1.004. p. 10.

abusos l'Intendent va acordar que es demarcara el territori que corresponia a cada població del terme general, que no era exactament un terme municipal, sinó un territori fiscal. Aquest territori fiscal acabaria consolidant-se com el terme municipal de cada lloc respectiu.

b) *Les mancomunitats de pastures i boscos i garrigues*

Les mancomunitats de pastures han estat un tema desconegut per la historiografia valenciana. Recentment els estudis de Cristina Montiel (1995) han començat a clarificar el tema. Els arbres i els boscos gaudien d'una gran consideració a l'antic règim perquè fornien elements essencials per a la vida de l'home: alguns arbres del bosc oferien fruites, d'altres proporcionaven llenya i carbó per escalfar-se, per a cuinar i per realitzar diverses activitats artesanals i industrials, fusta per a la construcció de cases i de vaixells, per al mobiliari i per a tota mena d'eines. El sotabosc oferia herbes per als ramats i hàbitat per a la caça. En darrer lloc el rocam oferia materials per a la construcció, com calç o algeps. Una de les finalitats dels termes generals era la de garantir als seus veïns l'accés a tots aquests elements essencials. Fins i tot la fusta, pel fet que servia per a la construcció naval, és convertí en un producte estratègic (FERRER, 1990).

Açò explica l'interès d'algunes ciutats i viles per mantenir intacte el seu terme general, oposant-se a les segregacions municipals. A més a més el tema es complica per l'aridesa del clima mediterrani en determinades comarques, sobretot les més meridionals. Com veurem més endavant, la ciutat d'Alacant va aconseguir mantenir intacte el seu terme general fins el segle XVIII. En el cas d'Oriola els plets per qüestions de pastures i llenya foren constants. Fins i tot es dóna el cas que quan algun lloc es segregava sol·licitava continuar amb la mancomunitat de pastures. Així en segregat-se Guardamar d'Oriola, en 1691, hom va acordar que es continuara la mancomunitat de pastures entre les dues poblacions.

L'increment de la població i la necessitat d'assegurar llenya, fusta, carbó, pasturatges, etc. per als veïns de cada població, aconsellà d'habilitar en alguna partida del terme un territori on tots els veïns poguessen gaudir d'aquests subministraments per a l'ús domèstic i on ningú més tingués accés sense autorització. Aquest privilegi es coneix com el dret de devesa o vedat, i els espais vedats rebien el nom de bovalars i rodones. El bovalar era un territori dedicat a pasturar el bestiar destinat a la carnisseria; mentre que la rodona era un territori dedicat a pasturar exclusivament el bestiar dels veïns de la població (BARRIO, 1994). Sovint trobem que en la majoria de pobles el bovalar i la rodona es confonen. Ambdós es demarcaven mitjançant fites i en la seua demarcació intervenien els jurats de la ciutat de València. Com es pot veure en la rúbrica segona dels Furs, nomenada *De les pastures e del vedat*, els veïns de la ciutat de València gaudien de pastures franques i lliures per tot el regne i els jurats de la ciutat tenien jurisdicció en la demarcació dels bovalars (COLON, 1980: I, p. 111-149).

El dret de devesa o vedat es va convertir, en alguns casos, en el precedent d'un nou terme municipal. En efecte, trobem alguns exemples en què el bovalar s'ha convertit posteriorment en el terme municipal d'alguna població. Es el cas de Figueroles o Salinas. Per contra, si el terme municipal era petit hom sol·licitava que tot es destinara a bovalar, com va ocórrer en el cas de la Pobla de Farnals en 1608, quan fou erigida en universitat. D'altres notícies fan referència al Baix Segura. En efecte, alguns senyors territorials pretenien consolidar els seus dominis mitjançant la conversió de les seues terres en deveses

o vedats. Açò comportava la lliure i exclusiva disposició dels recursos naturals, podent arrendar-los lliurement i impedir-ne l'entrada a forasters. Malgrat que el dret de vedat era una concessió reial, molts senyors al·legaven una possessió d'immemorial. Exemples en són les heretats de Benijófar i la Juliana, convertides en vedats per dos privilegis de 1459, com també ho serien posteriorment les d'Algorfa i la Daia Vella. D'altres llocs també ho pretenien, com Benferri, Xacarella, Redovà (BERNABÉ, 1993: p. 43-60). Tots aquests llocs acabaren convertint-se en senyories alfonsines i el territori de les deveses conformaren el seu terme municipal. Durant tota l'època moderna trobem nombrosos plets entre la ciutat d'Oriola i els senyors alfonsins que pretenien agregar noves propietats al territori senyorial.

En el segle XIX la partició dels termes generals va provocar nombrosos conflictes entre les antigues senyories alfonsines, el terme de les quals sovint es reduïa a terres de cultiu, i els municipis veïns. Són els casos de Torrebaja i Llocnou d'En Fenollet. En els dos casos el seu terme està conformat només per terres de cultiu, motiu pel qual els seus ajuntaments plantejaren diversos plets per aconseguir agregar al seu terme terres de boscos i garriga, on els seus veïns pogueren pasturar els ramats i fer llenya. En el cas de Torrebaja hom va demanar diverses vegades la segregació d'una part del terme de Castielfabib, la vila matriu, però només en 1995 ha aconseguit la segregació de 2 Km² del terme de Castielfabib, els quals afecten a temes urbanístics fonamentalment. En el cas de Llocnou d'En Fenollet ha intentat diverses vegades eixamplar el seu terme a costa del de Barxeta, molt més extens que el seu.

c) Les segregacions municipals i les comunitats de regants

Al País Valencià les sèquies i les comunitats de regants originàriament tenien un caire comunitari o municipal, ja que en el seu govern intervenia o bé la comunitat o el municipi. El problema es va plantejar quan una part de les terres regades passaren a dependre d'un altre municipi, com fou el cas de la Sèquia Reial d'Alzira quan se segregà Algemesí. Aquesta universitat, en obtenir el privilegi de vila en 1608, va aprofitar per obtenir una sèrie de privilegis particulars dins de la Sèquia Reial, entre ells el fet d'entrar en el govern de la sèquia (PERIS, 1992). Posteriorment alguns senyors reclamaren el seu dret a participar en el govern de la Sèquia Reial, però les ordenances de 1620 varen deixar ben clar que el govern de la Sèquia Reial hauria de restar en mans d'Alzira i Algemesí.

Quelcom semblant va ocórrer en el Baix Segura. Allí els conflictes entre els senyors alfonsins i baronals, alguns dels quals disposaven d'oficials propis encarregats de les qüestions de reg, i el sobresequier d'Oriola foren constants, fins que en 1617 hom va arribar a qüestionar la seua preeminència. Açò va provocar que la Corona intervinera per establir l'autoritat del sobresequier d'Oriola. En 1624 va enviar un comissionat visitador d'aigües, que va redactar uns nous estatuts de reg per a tota l'horta, coneguts com les Ordenances de Mingot (BERNABÉ, 1993: p. 32-35).

La segregació municipal va tenir implicacions en la construcció de noves sèquies. Un exemple el tenim en els casos de les sèquies d'Escalona i Carcaixent, que discorren paral·leles vora el riu Xúquer, i cadascuna rega un terme municipal. Les obres de la sèquia d'Escalona s'acabaren en 1613 i, a partir de 1614, la vila de Carcaixent va sol·licitar diverses vegades que s'allargara la sèquia fins a Carcaixent. Davant la negativa de Castelló de la Ribera, la vila de Carcaixent es dirigí al rei i en 1654 aconseguí el corresponent privilegi per construir una nova sèquia.

d) *L'estructura de la propietat de la terra*

La manca de terme municipal afecta, fins i tot la metodologia dels estudis geogràfics i històrics, com hem dit. En efecte, al País Valencià s'han realitzat durant les darreres dues dècades nombrosos estudis sobre l'estructura de la propietat de la terra, però hom mai no ha tingut en compte el tema de les divisions territorials, que afecta directament el marc de referència que prenen a l'hora de realitzar aquest tipus de treballs: el terme municipal.

En efecte, l'existència o no de terme municipal explica les dues maneres de redactar els llibres padrons de terres per a cobrar la peita i, posteriorment, l'equivalent: per termes municipals o per propietaris d'un mateix poble. Així hom pot inscriure en el padró de terres totes les propietats rústiques incloses dins d'un terme municipal, cas que el municipi tinga un terme perfectament demarcat; o, en el segon cas, inscriure en el padró de terres totes les propietats rústiques dels veïns d'una mateixa població, independentment de la seua localització dins del terme general del que formava part el poble en qüestió, cas de no tenir terme municipal. En aquest segon cas, per evitar problemes si les terres canviaven de propietari o bé el propietari canviava de domicili, a partir d'un determinat moment les terres inscrites en cada padró restaren inamovibles, i hom continuava pagant les contribucions en el lloc on s'inscriviren originàriament. Fins i tot es dóna el cas, com en el marquesat de Guadalest, que tots els terratinents forasters pagaven les contribucions en la vila de Guadalest exclusivament.

Evidentment això pot distorsionar les conclusions que hom trega dels respectius treballs de l'estructura de la propietat de la terra. En el cas del marquesat de Guadalest hem tingut la sort de poder reconstruir l'estructura de la propietat abans i després de la partició del terme general, que es va fer en 1750. Efectivament la nova divisió territorial va repercutir en l'estructura de la propietat. En primer lloc s'incrementà el nombre de terratinents forasters en tots els pobles, ja que els mateixos propietaris dels pobles del marquesat que tenien propietats en els municipis veïns esdevenien automàticament terratinents forasters. En segon lloc es modificaren els percentatges de propietaris que hi havia en cada rang, ja que la subdivisió del terme general provocà un increment fictici del nombre de propietaris i de la fragmentació de la propietat en les dades estadístiques (TORRES, 1994).

e) *Els termes generals i els estudis demogràfics*

A l'igual que ocorre amb els treballs sobre l'estructura de la propietat, molts estudis sobre demografia tampoc han tingut en compte les divisions territorials. Sovint les dades demogràfiques locals fan referència a tot un terme general, sense especificar la població de cadascun dels nuclis urbans que en formen part. Per altra part, com hem dit, les divisions eclesiàstiques solen ésser un precedent de les divisions territorials locals i, a més a més, no sempre coincideixen. Per tant cal tenir en compte que les dades dels registres sacramentals poden referir-se a diversos nuclis de població en determinats períodes.

Un exemple el podem veure en el treball publicat recentment per Joan Serafi Bernat i Miquel Àngel Badenes (1994) sobre el creixement de la població valenciana. Els autors analitzen diversos censos de població des del segle XVII fins el XIX, però ens adonem encara de diversos errors, malgrat que els autors han realitzat un important esforç per concretar les divisions territorials valencianes. Veïem alguns exemples. En el cens de Caracena de 1609 s'agreguen les dades d'Alèdua a les d'Alfarb, quan Alèdua era un lloc

que va restar despoblat després de 1609 i va acabar agregant-se a Llombai. En el cens d'Aranda de 1768 s'inclou el lloc de Jinquer en la Vall de Almonacid, quan sempre ha pertangut a la Vall de Veo i actualment forma part de L'Alcúdia de Veo. Hom continua confonent conceptes com els de població i municipi. Per exemple la Torre de les Maçanes fou un carrer de Xixona fins a finals del segle XVIII, com també ho foren Mutxamel i Sant Joan respecte d'Alacant, cosa que no s'especifica en el treball, mentre sí que es fa en altres casos, com les poblacions d'Aigües o Sant Vicent del Raspeig.

f) *Els termes generals i els territoris de llocs*

Una de les conseqüències de la partició dels termes generals és l'actual minifundisme municipal que trobem al País Valencià, molt més accentuat en les comarques on el poblament mudèjar era predominant. Aquest fet es deu a la gran importància que assoliren les jurisdiccions inferiors, sobretot la jurisdicció alfonsina, que hem considerat com el segon tema que calia destacar en el tema de les divisions territorials valencianes. De fet dues tercers parts dels municipis valencians tenen el seu origen en les jurisdiccions inferiors. Açò explica, per exemple, l'extensió del fet municipal al País Valencià, un fenomen que contrasta amb les regions castellanes veïnes⁶.

Ja hem vist que ens manquen estudis monogràfics sobre les divisions territorials musulmanes i cristianes durant l'època medieval, sobretot pel que fa al termes generals. El mateix podem dir sobre les divisions territorials dels petits nuclis de població, els llocs. Alguns autors, com P. Guichard (1979 i 1980), han estudiat la geografia humana i les divisions territorials durant l'època musulmana i han intentat extrapolar les seues conclusions sobre les divisions territorials dels districtes castrals a les alqueries musulmanes, arribant a la conclusió que els territoris de les alqueries haurien perdurat fins als nostres dies, el que explicaria els actuals petits termes municipals de molts municipis valencians que eren antics llocs poblats per musulmans.

Aquesta afirmació creiem que cal matisar-la. Podem afirmar que sí que hi ha una correlació entre el poblament musulmà de determinades comarques (la Serra d'Espadà, les Valls d'Alcoi, la Safor, la Marina, etc.) i la superfície dels actuals termes municipals valencians. Però concloure que els actuals límits municipals es corresponen amb els límits que tenien les alqueries durant l'època musulmana és una afirmació que no es correspon amb la realitat. En efecte, els districtes castrals sí que tenien un territori clarament demarcat, que solia coincidir amb límits geogràfics naturals; però les alqueries musulmanes, com ha demostrat Burns, no tenien un terme demarcat, sinó que el seu territori es composava de les terres que cultivaven els seus veïns, escampades pels voltants de l'alqueria.

P. Guichard (1979) cita els exemples dels termes actuals de l'antic terme general de Gandia (Beniopa, Benirredrà, Beniarjó, Beniflà, Benipeixcar, Bellreguard, etc). Posteriorment, en un altra de les seues obres (1980), esmenta els casos de Benimodo, Beneixida i Benimuslem, afirmant que els seus termes havien canviat poc des de l'època musulmana. Doncs bé, en tots aquests casos els seus termes actuals res no tenen que veure amb les divisions territorials musulmanes. Així els termes dels municipis del terme general de Gandia es delimitaren per primera vegada en 1740, quan l'Intendent els va designar un territori fiscal per al cobrament de l'equivalent. En el cas de Beneixida el seu

⁶ Per exemple, mentre el País Valencià, amb un extensió superficial de 23.305 Km², té 541 municipis amb una superfície mitjana de 43'07 Km², la província de Múrcia, amb una extensió de 11.317 Km², només té 44 municipis amb una mitjana de 257 Km².

terme agombola el territori d'un altre lloc despoblat, el Ràfol, el qual com pertanyia al mateix senyor va acabar agregant-lo al de Beneixida. Posteriorment, durant l'època moderna, hi hagué diversos plets per qüestions de límits amb Castelló de la Ribera. En darrer lloc, en 1842 una part de les terres del Ràfol i la partida de Paixarella se segregaren de Beneixida i Alberic respectivament, i s'agregaren a Castelló de la Ribera. En tercer lloc l'actual terme de Benimuslem, com ja apunta P. Guichard, comprèn el territori de Pujol, agregat a Benimuslem en 1845. En darrer lloc Benimodo no va tenir un terme demarcat fins 1842, formant part fins aleshores del terme general del comtat de Carlet. Posteriorment en 1855 se li va agregar el territori del despoblat de Ressalany, que actualment forma un enclavament.

g) *El tema dels enclavaments*

Una altra conseqüència de la partició dels termes generals és l'existència de nombrosos enclavaments, un dels temes del mapa municipal que més crida l'atenció. De fet el mapa municipal valencià és un dels més complexos de tot l'estat. L'origen dels enclavaments pot ser divers, encara que la legislació foral valenciana, sobretot en el Fur 78 *De jurisdictione omnium iudicum*, i la pervivència de nombrosos termes generals fins el segle XIX, expliquen en gran part l'existència d'aquests enclavaments fins els nostres dies.

Els enclavaments s'han originat històricament per diverses causes: a) la primera pot ser deguda a les segregacions dels termes generals, que podien deixar algunes partides dependents del municipi originari enclavades o aïllades pels nous termes demarcats; b) una segona causa és que el terme municipal tinga el seu origen en una alqueria musulmana que, com hem dit, no tenien un territori propi, sinó que aquest el conformava el conjunt de parcel·les que cultivava la comunitat; el tercer cas és que l'origen del terme municipal siga una propietat privada composta per diverses parcel·les, el propietari de la qual haja bastit quinze cases i obtingut així la jurisdicció alfonsina; d) una quarta causa són les usurpacions territorials que feien molts senyors en agregar a la seua senyoria les terres de reialenc que compraven.

h) *La imprecisió dels límits municipals*

Els termes generals expliquen també la pervivència de nombroses imprecisions o de la inexistència de termes municipals fins el segle XIX. Com hem dit en un altre lloc, aquest és el tercer fet que cal destacar de les divisions territorials valencianes durant l'antic règim. En aquest aspecte cal dir que si hom volia demarcar un territori podia fer-ho tant en el segle XIII com en l'actualitat. Però en la realitat va continuar existint una gran imprecisió dels límits municipals, el que s'explica en bona part per la pervivència d'un model d'organització del territori molt primitiu, d'origen musulmà.

En efecte, en l'època musulmana només trobem dues divisions territorials, com hem dit: el territori de les ciutats o madines i el territori dels castells o *husun*. Tant el territori particular o de la rodalia de cada ciutat, que després en època cristiana es coneixerà com a terme particular, com el territori dels castells comprenia un conjunt d'alqueries, les quals eren simples nuclis de població. L'aljama de la ciutat o del castell reunia totes les alqueries, que no tenien cap tipus de personalitat jurídica ni un territori delimitat, com ho demostra una sentència de Jaume I de 1269 (BURNS, 1987: p. 316). Amb el pas del temps algunes d'aquestes alqueries es convertiren en municipis, però continuaren sense tenir un

terme clarament demarcat. En algunes baronies aquesta situació es va perllongar fins el segle XIX, quan hom hagué de partir els antics termes generals i demarcar el terme dels diferents municipis de la baronia.

i) *Els termes generals i els aspectes religiosos*

Els antics termes generals de l'època foral també han portat conseqüències de tipus religiós, sobretot pel que fa a la localització de determinats llocs de culte i devocions. Un exemple el trobem a la vila d'Alzira, on el seu patró, Sant Bernat i les seues germanes Maria i Gràcia, varen nàixer en l'alqueria de Pintarrafes, aleshores dins del terme general d'Alzira i en l'actualitat en terme de Carlet. Açò explica que Sant Bernat siga també el patró de Carlet. En el cas de Carcaixent la Mare de Déu d'Aigües Vives es va localitzar en un camp d'oliveres de la Vall d'Aigües Vives. La demarcació del terme de Carcaixent va deixar aquest camp en terme d'Alzira, encara que continua essent un lloc de peregrinació per als veïns de Carcaixent. Un altre cas afecta al terme de l'antiga Vila i Honor de Corbera (Corbera, Polinyà de Xúquer, Fortaleny i Riola), on els seus patrons eren Sant Miquel i Sant Bernabé. L'antiga parròquia de Sant Miquel, del segle XIII, encara es conserva en molt mal estat en un petit tossalet prop de Corbera. En canvi l'ermita de Sant Bernabé es troba actualment en terme d'Alzira, ja que en la segona meitat del segle XIX la vila d'Alzira es va apropiat, en un data que desconeixem, d'una part de la partida del Pla de Corbera, on es localitza aquesta ermita.

D'altres exemples els trobem a les comarques meridionals valencianes. En primer lloc en el cas de la ciutat d'Alacant hom va haver de modificar la demarcació del terme de Sant Joan per a que el monestir de la Santa Faç restara dins del terme de la ciutat. Un altre cas el trobem en la Mare de Déu de les Neus, patrona d'Asp, que té la seu a l'església del Fondó de les Neus, que formava part de l'antic terme general d'Asp.

UN MAPA DELS TERMES GENERALS AL PAÍS VALENCIÀ

Dibuixar un mapa dels termes generals del País Valencià en un període determinat és molt difícil, ja que ens manquen estudis monogràfics i concrets. A més a més els termes generals es modificaren amb el pas del temps, d'acord amb les segregacions i agregacions municipals. Malgrat tot, si hom mira una mapa dels termes municipals valencians, pot endevinar clarament l'existència d'unes divisions territorials supramunicipals, les quals presenten unes línies "geomètriques", més o menys arrodonides: aquestes divisions territorials no són més que els termes generals de l'antic règim.

Podem realitzar una aproximació per a determinades èpoques, però sempre tenint en compte que es tracta d'aproximacions. Així, segons Burns, els principals centres de població del segle XIII eren, començant pel nord: Morella, Peníscola, Onda, Borriana, Vila-real, Jérica, Segorbe, Almenara, Morvedre, Castielfabib, Alpuente, Llíria, València, Alzira, Corbera, Cullera, Alfàndec, Xàtiva, Ontinyent, Albaida, Llutxent, Rugat, Bairén, Pego, Gallinera, Dénia, Bocairent, Cocentaina, Alcoi, Almirra, Castalla, Penàguila, Calp, Altea, Tàrbena, Guadalest i Xixona. Evidentment Burns no esmenta les comarques valencianes meridionals, agregades al regne de València el 1304, on trobem com a principals centres de població les viles d'Alacant, Elx, Guardamar i Oriola.

Per al segle XVI podem veure les dades que ens proporciona Martí de Viciano (1983), encara que siguen fragmentàries. En primer lloc podem veure la relació dels termes gene-

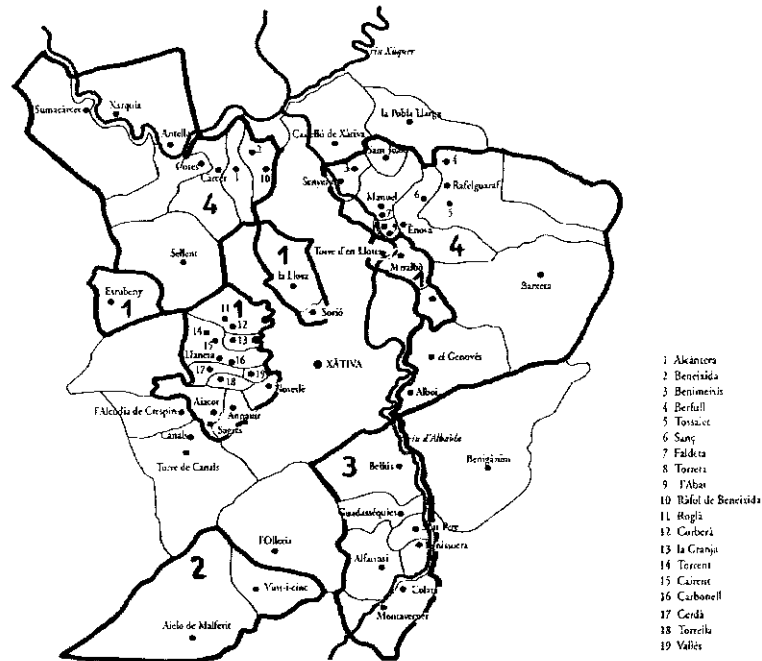

Figura 1. El quaters del terme particular de Xàtiva en el segle XVII.

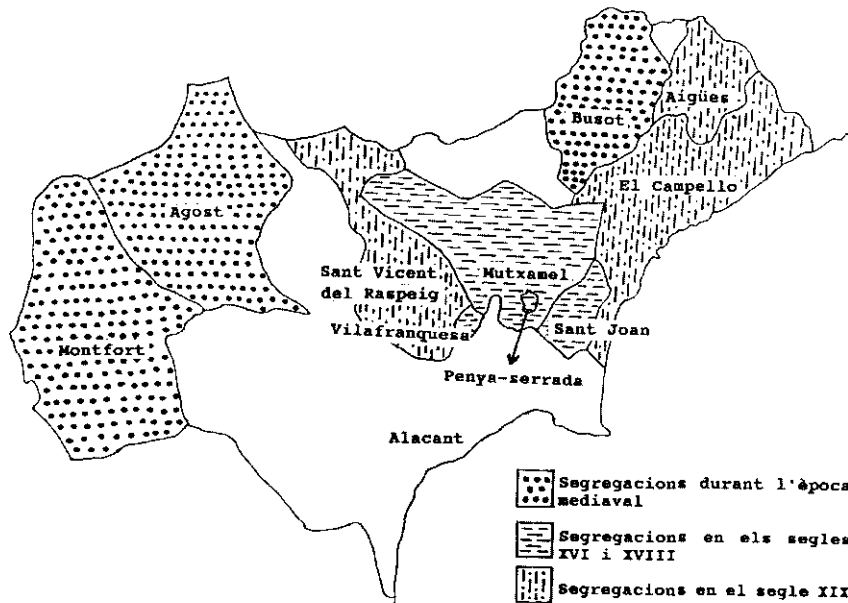

Figura 2. Les successives segregacions del terme general d'Alacant des de l'època medieval fins al segle XIX.

rals de senyoria: el ducat de Gandia, el marquesat de Llombai, la baronia de Corbera, les baronies d'Albalat de la Ribera, Torís, Chella, Castelló de Rugat, Vall de Gallinera, Vall d'Ebo, el ducat de Segorbe, les baronies de Navajas i Paterna, les senyories de Benaguasil, Vall d'Uixó, Serra d'Eslida, Suera i Fanzara, el marquesat d'Elx, el comtat de Cocentaina, les senyories de Benavites i Quartell, la baronia d'Elda, el marquesat de Dénia, les baronies de Carlet, l'Alcúdia, Càrcer, la senyoria de Manises, la baronia de Sumacàrcer i l'Alcúdia de Crespins, les senyories d'Alaquàs, Petrés i Benimuslem, el marquesat de Navarrès, i les senyories de Busot, Argelita, Patraix, Beselga i Estivella.

Pel que fa al braç eclesiàstic esmenta els monestirs de Valldigna, Vall de Crist i Benifassà, i les comandes de l'Orde de Montesa, com les de la Mensa Maestral (Montesa, Cervera, Sueca, Montcada, Massarrojos, Carpesa i Borbotó), la Comanda Major (les Coves de Vinromà), la Clavaria de Silla (Silla i Montroi), la Comanda de Perputxent (Perputxent, Benillup i Beniarrés), la Comanda d'Atzeneta i la Tinença de Culla, i les Comandes de Benicarló i Vinaròs, Benassal, la Vilafamés, Alcalà de Xivert, Ares, Onda, Castielfabib i Borriana. Com podem veure la partició dels antics termes generals havia afectat tant a les senyories com a les comandes de l'Orde de Montesa, motiu pel qual havien aparegut nous termes generals més petits.

En tercer lloc Martí de Viciana fa una relació dels termes generals de les ciutats i viles de reialenc, seguint la tradició de dividir el regne de València en llevant i ponent. Així per la part de llevant trobem Morella, Jérica, Castelló de la Plana, Onda, Castielfabib, Ademuz, Alpuente, Morvedre, Llíria, Vila-real, Borriana i Peníscola. Mentre que per la part de ponent s'esmenten les viles reials de Xàtiva, Oriola, Alacant, Alzira, Ontinyent, Alcoi, Xixona, Bocairent, Biar, Penàguila, Caudete, la Vila Joiosa i Cullera. Podem veure com algunes viles estan repetides. La causa és que en alguns casos l'Orde de Montesa tenia certs drets sobre elles, com és el cas d'Onda i Castielfabib.

LA NOVA LEGISLACIÓ LIBERAL I LA CONSOLIDACIÓ DEL MAPA MUNICIPAL VALENCIÀ DE L'ANTIC RÈGIM

El segle XIX va suposar l'arribada d'un nou esperit caracteritzat per la igualtat i la uniformitat, cosa que contrasta amb la diversitat institucional i jurisdiccional de l'antic règim. Els vells municipis de l'antic règim perderen definitivament la seua autonomia municipal, esdevenint una peça més de l'estat centralista i liberal que inauguren les Corts de 1812. La Constitució de 1812 inaugura a l'estat espanyol un règim local homogeni, dotat d'unes institucions locals electives i que responen a uns criteris fonamentals: representativitat ciutadana, divisió de poders, racionalitat i eficàcia de l'administració (CASTRO: 1979, p. 57). Podem destacar tres períodes (TUSELL: 1987): a) ajuntament constitucional (1812-1845); b) ajuntament moderat (1845-1868); c) ajuntament del Sexeni Revolucionari i la Restauració (1870-1924).

Pel que fa a les divisions territorials municipals, els dos primers períodes es caracteritzen per una clara voluntat d'estendre i generalitzar el règim municipal. Hi ha una clara intencionalitat política d'utilitzar la constitució de nous municipis com un mitjà de penetració de l'ideologia liberal¹⁰. En efecte, durant el període del municipi constitucional la població mínima per establir un nou ajuntament eren 1.000 habitants. Aquest nombre

¹⁰ No trobem, però, una estricta correlació entre poble i municipi, tal com va ocórrer a França. A França els decrets de 14 i 22 de desembre de 1789 no establiren cap límit poblacional, el que va provocar un increment espectacular del nombre de municipis, que arribaren a ésser prop de 44.000.

d'habitants encara es rebaixarà a la meitat durant l'etapa moderada. La Llei de 1870 suposarà, per contra, un canvi radical respecte a la política municipal, ja que a partir de llavors s'afavorirà la postura contrària, la supressió de municipis. De fet les noves lleis municipals dificultaren les condicions per establir un nou ajuntament, ja que el nombre mínim d'habitants es fixaria en 2.000. Això explica el fet que la major part dels municipis valencians que naixeran sota la legislació liberal, ho faran durant els períodes constitucional i moderat.

Les noves circumstàncies aviat foren aprofitades per les poblacions que volien segregarse dels antics termes generals. Veiem-ne alguns exemples concrets. La ciutat de València i els pobles de la Particular Contribució varen gaudir des de 1729 d'un tipus de fiscalitat diferent de la resta dels pobles valencians fins a principis del segle XIX, que consistia en el cobrament de cises als productes que entraven a la ciutat. Els pobles de la Particular Contribució de la ciutat de València en octubre de 1819 ja reclamaven

“de vuestra soberana justicia (de Ferran VII) la independència que como a tales poblaciones constituidas les corresponde, y con amargo dolor ven disfrutar a las más miserables aldeas de la península, livertándolas para siempre de la esclavitud con que por espacio de siglos enteros yacen sujetos a la inmediata obediencia del ayuntamiento (de València)”¹¹.

Uns mesos després, en novembre de 1820 el nou ajuntament de Russafa, refutava les pretensions de la ciutat de València sobre l'exercici de la jurisdicció al·legant que “un sistema anterior, lleno de regalias privativas, no puede facilitar derecho sobre el actual, que reconoce por base la abolición de aquellos privilegios de señorío y despotismo, igualando las prerrogativas de todo ciudadano y asiendole igual delante de la ley”. Més endavant proposa que el nou ajuntament siga governat pels regidors constitucionals, i no pels que havia posat la ciutat de València durant el govern absolutista “como un señorío de basallage que tenia la ciudad sobre los pueblos de la Particular Contribución, cuías privativas fueron justamente abolidas”.

Un exemple semblant trobem en la població d'Aigües, la qual s'havia separat d'Alacant en 1818. La ciutat d'Alacant va recórrer aquesta segregació, però entretant s'havia instal·lat el nou govern constitucional del Trienni Liberal. La contestació del fiscal fou molt significativa:

“...su prosecución es incompatible con el actual sistema, en que ningún privilegio puede privar a los pueblos el que tengan sus alcaldes y ayuntamiento, siempre que se hallen con el número de vecinos que establece la constitución y decretos posteriores. Por consiguiente es enteramente inutil el que se continúe esta demanda”¹².

Aquest darrer exemple ens demostra la influència que va tenir la nova legislació liberal en la creació de nous municipis. En efecte, tot poble podia confegir el seu ajuntament si tenia la població mínima que establia la constitució.

La uniformització del règim municipal no va comportar, contra el que caldria esperar, una racionalització del nombre de municipis i del mapa municipal valencià, sinó més bé el contrari. En aquest aspecte podem considerar que el segle XIX és, en molts aspectes,

¹¹ Arxiu de la Diputació de València. C.2.1. Divisió territorial. Caixa 3. Particular Contribució de la ciutat de València.

¹² Arxiu Històric Nacional. Consells suprimits, llig. 23.111. Dictamen del fiscal del Consell de Castella de 12 de juny de 1821.

una continuació de l'antic règim, almenys pel que fa a les demarcacions municipals valencianes. Una de les explicacions rau en que la xarxa municipal valenciana es trobava ja molt consolidada a principis del segle XIX. De fet, la major part dels municipis valencians han perdurat fins als nostres dies, el que explica el mosaic territorial que els acompanya, amb un garbuix de termes petits, de vegades minúsculs, fins i tot pobles sense més terme que l'edificat, al costat de mitja dotzena de municipis grans. En efecte, a finals de l'antic règim el nombre de municipis oscil·lava entre els 544 que apareixen al Nomenclátor de Floridablanca de 1789 i els 558 que trobem en la relació de V.I. Franco de 1804. Si comparem aquestes dades amb les de 1993, amb 540 municipis, podem concloure que el mapa municipal valencià s'ha modificat poc en l'època contemporània.

LA DESAPARICIÓ DELS DARRERS TERMES GENERALS VALENCIANS

Com hem deixat ben clar en la nostra exposició, un fet que cal destacar és la pervivència de nombrosos termes generals, sobretot entre els grans senyorius valencians, fins al segle XIX. Les particions dels termes generals que encara perviuen en el segle XIX és el darrer capítol del llarg procés que va començar en el segle XIII, el qual es troba en la base de l'actual mapa municipal.

Aquest fet va lligat als emprius, a l'aprofitament comunal de les pastures i llenyes, un fet molt estès al llarg de tot el País Valencià, com hem pogut constatar en la documentació consultada. Això explica que trobem nombroses mancomunitats de pastures i llenyes formades per tots els pobles que componien el terme general de la vila o la baronia. La legislació liberal serà la causa que la majoria d'elles desapareguen al llarg del segle XIX.

En efecte, el dret natural racionalista, el liberalisme polític i la consegüent codificació del dret privat afermaren l'individualisme de la propietat privada i minimitzaren els vincles col·lectius. Aquest ambient individualista explica l'escassa reglamentació dels aprofitaments comunals en el Codi Civil, que de fet són considerats com una situació anòmala per la majoria dels juristes i legislacions contemporànies (CUADRADO: 1980, p. 19-38). L'individualisme afectava, també, els municipis i provocava nombrosos enfrontaments entre ells, com és el cas dels quatre pobles del comtat de Buñol, que va aconsellar desfer la mancomunitat.

L'origen de les mancomunitats és antiquíssim. Cal tenir en compte que s'havien conservat gràcies a la pervivència d'unes divisions territorials molt primitives, sovint anteriors a la conquesta cristiana, ja que de fet en molts casos els nous pobladors cristians es limitaren a confirmar les antigues demarcacions musulmanes. Com hem dit, és l'existència d'aprofitaments comunals el que justifica en part la pervivència d'aquestes antiquíssimes divisions territorials. Però no sols això. En el segle XIX continuem trobant exemples de termes mancomunats.

Així en el cas de Chera, que es va segregar de Sot de Chera en 1841, hom va acordar continuar amb la mancomunitat de pastures, ja que les terres del segon terme municipal eren més càlides que no pas les de Chera i així els seus ramats podien pasturar tot l'any. Un altre exemple el trobem a les muntanyes d'Ontinyent i Agullent. Agullent es va segregar d'Ontinyent en 1585 i rebé un privilegi d'universitat. El seu terme particular restava, doncs, dins del terme general d'Ontinyent, i així va continuar fins al segle XIX, ja que Agullent mai no va obtenir el títol de vila. Per tant totes les muntanyes del terme general d'Ontinyent eren comunes als dos pobles, ja que pertanyien a la Corona i, de fet, en el segle XIX encara eren administrades pel Reial Patrimoni. El 12 de novembre de 1848 l'a-

juntament d'Agullent denunciava a la Diputació que el Comissari Forestal volia arrendar els boscos i garrigues d'Ontinyent, cosa que perjudicaria la mancomunitat de pastures dels dos pobles. Segons el Batle General del Reial Patrimoni, que va fer costat a la denúncia d'Agullent, els veïns dels dos pobles podien utilitzar l'herba, però no la llenya. En aquest darrer cas calia que sol·licitaren el corresponent permís. El Comissari Forestal va reconèixer l'error i va ordenar que es revisara la relació de boscos i garrigues de 1839, on es declarava que els relatius a Ontinyent eren de l'Estat. Posteriorment, una R.O. del Ministeri de Governació de 2 de febrer de 1850 va manar que es respectara l'antiga mancomunitat d'Ontinyent i Agullent¹³.

La pervivència dels termes generals explica, en molts casos, la inexistència d'un terme municipal. En canvi els veïns de tots els pobles del terme general podien gaudir dels empris del terme general. Els ajuntaments disposaven, per al cobrament dels tributs, d'un llibre padró de riquesa on venien relacionades les propietats de tots els veïns, independentment d'on es localitzaren. Un exemple el podem veure en el cas del vescomtat de Chelva¹⁴.

L'anàrquica divisió territorial originada per la jurisdicció alfonsina no va plantejar cap problema mentre perviviren els termes generals. En efecte, aquesta jurisdicció va permetre la creació de nombrosos municipis sobre antigues propietats privades, amb uns termes municipals que conformen nombrosos enclavaments territorials, conseqüència de la discontinuïtat de les diferents heretats del senyor del lloc. Evidentment, la majoria d'aquests termes municipals es componien exclusivament de terres de cultiu. Els aprofitaments comunals els tenien garantits per llur inclusió en el terme general d'una vila o una baronia. El problema es va plantejar quan la nova legislació liberal del segle XIX va transformar totalment l'organització municipal i judicial de l'antic règim, equiparant tots els municipis anteriors. De sobte els antics senyorius alfonsins es convertiren en municipis equiparables a la resta dels de les ciutats i viles valencianes, però conservaren només l'antic terme municipal. Açò va originar nombrosos problemes, ja que els seus veïns no disposaven de boscos i garrigues. Coneixem diversos casos, com els de Llocnou d'En Fenollet i Torrebaixa, que hem comentat abans. D'altres casos, com els pobles del marquesat d'Albaida, sí que aconseguiren una part dels boscos del marquesat, si bé la divisió d'aquests va originar nous enclavaments territorials.

Entre els termes generals que pervivien a principis del segle XIX trobem, de nord a sud, la Tinença de Bejis, la baronia de Soneja i Azuébar, la Particular Contribució de la ciutat de València, el vescomtat de Chelva, la baronia de Sot, la baronia de Pedralba i Bugarra, el comtat de Buñol, el comtat de Chiva, el comtat de Carlet, la Vila i Honor de Corbera, la Valldigna, el marquesat d'Albaida, la baronia de Llutxent, la baronia de Palma, la baronia de Planes, etc. Les darreres notícies que tenim sobre la partició d'un terme general són les de la baronia de Pedralba i Bugarra. Sembla que fou a principis del

¹³ Arxiu de la Diputació de València. *Montes*, E.4. Caixa 14.

¹⁴ En una exposició de l'ajuntament de Chelva de 4 d'agost de 1850 hom afirmava "Que perteneciendo el estado a que da nombre esta villa al excelentísimo señor duque de Villahermosa, ninguno de los pueblos que lo componen tenia otro término jurisdiccional que el que el dueño feudal les señaló quando lo adquirió, y más que confusamente aparecia de las cartas pueblas celebradas entre el señor y los nuevos pobladores, atendiendo al reducido terreno cultivado en aquellos remotos tiempos, lo que cada año se obscurecia más y más, respeto a que como todos los pobladores no le pagaban un tributo o canon igual, de consiguiente concedia los establecimientos de terrenos a aquellos que le retribuian mayor porción en especie; y aunque estuvieran sitas a mucha distancia del pueblo de la morada del enfiteuta, hasta ellos se suponía alcanzaba o era su término, cuyo absurdo miles de bezes dió lugar a cuestiones, denuncias y desgracias". Arxiu de la Diputació de València. Divisió territorial, C.2.1. Caixa 7.

segle XX quan es feu la partició dels termes de Pedralba i Bugarra, partició que va coincidir amb la segregació eclesiàstica, ja que Bugarra fou erigida en parròquia en 1902 (SANCHIS, 1922: p. 157). En certa manera també podríem considerar que els termes generals de les baronies de Monòver i Aspe perduraren fins el segle XIX, quan se segregaren el Pinós i el Fondó de les Neus; en el cas de Novelda el terme general va continuar fins el segle XX, quan se segregà la Romana.

Actualment encara es conserven alguns termes generals, sobretot en les comarques de muntanya, una mena de fòssils mediavals: els territoris dels *husun* musulmans que han perdurat fins els nostres dies. La pobresa d'aquestes terres explica que els diferents nuclis de població dels termes generals no s'hagin independitzat, o bé que s'hagin despoblat. Són els casos dels termes d'Andilla, Planes (parcialment), la Vall de Gallinera, la Vall d'Alcalà, la Vall d'Ebo, la Vall de Laguar (parcialment), Castell de Castells i Confrides.

BIBLIOGRAFIA

- BARRIO BARRIO, Juan A. (1993): El señorío de la Daya y el municipio de Orihuela en el siglo XV, en *Señorío y feudalismo en la península Ibérica*, Zaragoza, Inst. Fernando el Católico, vol. III, p. 259-270
- BERNABÉ GIL, David (1993): Una coexistencia conflictiva: municipios realengos y señoríos de su contribución general en la Valencia foral, en *Revista de Historia Moderna*, 12, p. 11-78
- BERNAT I MARTÍ, Joan Serafi; BADENES MARTÍN, Miquel Àngel (1994): *Crecimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos (1609-1857)*, València, I.V.E.I., 360 p.
- BURNS, Robert I. (1981): *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, ed. Tres i Quatre, 348 p.
- BURNS, Robert I. (1987): *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, ed. Tres i Quatre, 481 p.
- CASTRO, Concepción de (1979): *La revolución liberal y los municipios españoles*, Madrid, Alianza Universidad, 236 p.
- COLÓN, Germà; GARCÍA, Arcadi (1980-90): *Furs de València*, Barcelona, ed. Barcino, (5 volums fins ara).
- CUADRADO IGLESIAS, Manuel (1980): *Aprovechamiento en común de pastos y leñas*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 539 p.
- FERRER MALLOL, Mª Teresa (1990): Boscos i deveses a la Corona Catalano-Aragonesa (s. XIV-XV), en *Anuario de Estudios Medievales*, 20, p. 485-537
- GUINOT RODRIGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Presidència de la Generalitat Valenciana, 841 p.
- GUICHARD, Pierre (1979): Toponimia y geografía musulmana de Valencia, en *Temas Valencianos*, 36, Zaragoza, ed. Anubar, 24 p.
- GUICHARD, Pierre (1980): La conquista militar y la estructuración política del reino, en *Nuestra Historia*, III, València, Mas Ivars ed. 7 vol.
- MONTIEL MOLINA, Cristina (1995): *Los montes de utilidad pública en la Comunidad Valenciana*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 384 p.
- PERIS ALBENTOSA, Tomás (1992): *Regadío, producción y poder en la Ribera del Xúquer (la Acéquia Real de Alzira, 1258-1847)*. València, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transport, 387 p.
- RUBIO VELA, Agustín (1988): *El procés de Sueca. La mala vida en una comunitat rural del tres-*

- cents, Sueca, ed. Bromera, 188 p.
- SANCHIS SIVERA, José (1922): *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia con los nombres antiguos y modernos de los que existen o han existido, notas históricas y estadísticas...*, València, Tip. Moderna, 477 p.
- TORRES FAUS, Francesc (1994): La partició del terme general del Marquesat de Guadalest en 1750 i les seues repercussions sobre l'estructura de la propietat de la terra. *Saitabi*, XLIV, p. 73-91
- TORRES FAUS, Francesc (1996): *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià*, Tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València, 3 vol.
- TUSSELL GÓMEZ, Javier (1987): *La reforma de la administración Local en España (1900-1936)*, Madrid, Instituto Nacional de Administración Pública, 449 p.
- VICIANA, Martín de (1983): *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, 5 vol. (reedició facsimil de l'obra original de 1564-1566 prologada i preparada per Sebastià García Martínez).

